

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БК України	Бюджетний кодекс України
ВК України	Водний кодекс України
ГПК України	Господарський процесуальний кодекс України
ЗК України	Земельний кодекс України
КАС України	Кодекс адміністративного судочинства України
КЗпП України	Кодекс законів про працю України
КК України	Кримінальний кодекс України
Конст. України	Конституція України
СК України	Сімейний кодекс України
ст.	стаття кодексу чи Конституції України
ЦивК України	Цивільний кодекс України
ЦПК України	Цивільно-процесуальний кодекс України

В статті совершено аналіз словосочетаний термінологического характеру, функционирующих в современных законодательных текстах, таких как Конституция и кодексы Украины, определены наиболее распространенные их типы.

Ключевые слова: терминологические словосочетания, двухкомпонентные и трехкомпонентные конструкции, субстантивные словосочетания.

The analysis of terminological word-combinations, functioning in the modern legislative texts, such as The Constitution and codex of Ukraine was made in the article. The most widespread types of them were also determined.

Key words: terminological word-combinations, two-componential and three-componential constructions, substantive word-combinations.

УДК 811.161.2'367

Г. М. Вакуленко, Н. І. Клипа

ЛОКАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ У РОЛІ ОБЛІГАТОРНОГО ПОШИРЮВАЧА В ІДІОЛЕКТИ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

У статті розглядаються обставини місця в ролі обов'язкового поширювача при предикатах, виражених буттєво-локативними дієсловами.

Ключові слова: облігаторність, валентність, факультативність, обставина місця, предикат, буттєво-локативні дієслова.

Синтаксис як вищий ступінь структурної ієрархії мови залишається об'єктом уваги лінгвістів, оскільки саме його одиниці виступають формою реалізації основної функції мови – комунікативної. На синтаксичному рівні більш виразно, ніж на інших мовних рівнях, виявляється сутність мовних явищ, бо тут вони спостерігаються у функціонуванні.

Взаємовідношення формально-граматичного і семантичного планів речення становить одну з найактуальніших синтаксичних проблем, якій присвячено дослідження багатьох українських мовознавців, зокрема праці Л.Булаховського, І.Вихованця, К.Городенської, А.Грищенка, Н.Гуйванюк, П.Дудика, А.Загнітка, Н.Іваницької, М.Кобилянської, О.Мельничука, М.Плющ, В.Русанівського, І.Слинька, Є.Тимченка, К.Шульжука та інших. Значний внесок у розвиток теорії речення зробили вчені А.Адмоні, Н.Арутюнова, В.Бабайцева, В.Виноградов, Фр.Данеш, Г.Золотова, Т.Ломтев, О.Пешковський, О.Потебня, Ю.Степанов, О.Шахматов, Ю.Шведова та інші.

Проте новим етапом у розвитку синтаксичної теорії став аналіз речення як багатомірної одиниці, де виокремлено формально-граматичний, семантико-синтаксичний і комунікативний рівні. До такого аналізу зверталися І.Вихованець, К.Городенська, А.Грищенко, А.Загнітко, Н.Іваницька, М.Мірченко, М.Плющ, М.Степаненко та інші українські лінгвісти.

У простому реченні дієслівної будови у ролі структурного центра виступає дієслово-предикат, бо саме його семантико-граматичні властивості впливають на характер структурної організації речення.

В.В.Виноградов зазначав, що роль дієслова як організатора речення зумовлюється тим, що в його формах безпосередньо виражаються граматичні категорії особи, часу, модальності, з якими пов'язане поняття синтаксичної предикативності як істотної ознаки речення [1, 237].

На функціонально-синтаксичному рівні дієслово виконує дві функції: виступає членом і синтаксичним ядром речення, яке прогнозує заповнення відповідних синтаксичних позицій у межах структурної схеми. Семантико-синтаксичне поширення дієслова у реченні зумовлюється реалізацією сполучуваності із залежними компонентами, які розкривають або уточнюють його значення.

Розрізняють облігаторну (обов'язкову) та факультативну (необов'язкову) валентність предиката із залежними членами. Саме такий підхід дає можливість визначити структурний мінімум речень різних типів і на цій основі класифікувати їх як реалізацію відповідних структурних схем (моделей, зразків).

Обставинні компоненти кваліфікуються як такі, що входять до структури речення на засадах факультативної залежності і, отже, не заповнюють обов'язкових синтаксичних позицій. При цьому, звичайно, не можна не зважати на важливу роль їх у власне інформативному наповненні речень.

Однак статус конститuentів, що виражають локативні обставинні відношення, потребує спеціального дослідження з погляду міри вияву обов'язкового й факультативного входження їх до структури речень, зумовлюваного значенням дієслів – предикатів.

Відомо, що однаковий характер дієслова по-різному відображається у семантиці відповідних лексичних одиниць: одна частина їх більшою мірою автосемантична без поширення залежними компонентами, інша – більшою мірою синсемантична, тобто залежить від своєрідного лексичного оточення [3; 5].

Так, зокрема, в лексичній системі української мови існують дієслова, синсемантична природа яких потребує поширення конститuentами, що виражають обставинні відношення місця. До таких слів слід зараховувати буттєво-локативні дієслова стану.

Мета статті полягає у визначенні ролі обставин місця як облігаторних/ факультативних компонентів у формуванні семантичної структури речень при предикатах, виражених буттєво-локативними дієсловами в ідіолекті Миколи Хвильового.

Буття як процес - це особливо складний денотат, який завжди виражається за допомогою різних дієслівних форм, той або інший бік цього процесу підкреслюється лексичною семантикою дієслова. Найбільш загальним позначенням процесу буття є дієслово **бути**, глобальне значення якого можна сформулювати так: «реально існувати». Окремі ж значення цього дієслова, які реалізуються в різних синтаксичних конструкціях, характеризують той чи інший бік буття. У нашій статті аналізуються такі семантичні компоненти: «розтаборитися», «знаходитися», «розташуватися», «розміститися», «опинитися», «мешкати», «жити».

Але в кожному значенні домінує звичайно якийсь один ядерний компонент, який підкреслює той чи інший бік процесу буття. Саме такі домінуючі семи і лежать в основі семантичних класів дієслів буття.

Результати дослідження художнього мовлення М.Хвильового дозволяють визначити критерії, за яким буттєво-локативні дієслова об'єднуються в ЛСГ:

1. Буття як процес на відміну від станів, дій безпосередньо пов'язане з просторовим параметром. Наприклад: *І підійшла до неї ще молода жінка, і вони довго знаходилися на березі* (М.Хвильовий. 1, 316).

2. Буття займає певні відрізки на часовій осі. Часовий відрізок знаходження особи чи предмета в просторі має місце одночасно з його конкретизацією за параметром «простір». Чим ширший простір, тим довший часовий відрізок перебування в ньому. Наприклад: *Студент жив у підвалі, в кімнаті з одним тускним вікном, що виходило на глуху брудну вулицю* (М.Хвильовий. 1, 309).

3. Зазначені дієслова формують речення буттєвого типу, а отже, для них характерна наявність локалізаторів. Наприклад: *Він осоточно вирішив, що вже не існує, що знаходиться по той бік реальності* (М.Хвильовий. 1, 480).

4. Предикати буття легко сполучаються зі словами, що вказують напрям. Наприклад: *Подумав, що десь там над Україною завжди був дим, і вся вона задимилась у повстаннях, задимилась у муках, огонь ішов десь у землю, тільки на Дінці спокійно думали і упирались у небо димарі* (М.Хвильовий. 1, 139).

5. Дієслова буття обов'язково орієнтовані на суб'єкт існування. Наприклад: *За годину граф був у своєму маєтку* (М.Хвильовий. 1, 317).

Уживання буттєво-локативних дієслів у синтаксичній позиції предиката в реченні супроводжується специфічним поширенням його облігаторних валентностей. Предикати з основною значенневою семою «перебування особи чи предмета в просторі» виявляються семантично неспроможними без слів із просторовою характеристикою, не здатні повністю реалізувати свої лексико-граматичні потреби без залежного компонента з локативним значенням. Наприклад:

1. *Ми вже знову розташувалися на узліссі* (М.Хвильовий. 2. 97).

2. *Над санаторієм розтаборилась та гнітюча тиша, яка бувала там лишень за цих годин: хворі не сходились, а медичний персонал відпочивав* (М.Хвильовий. 1. 408).

3. *Анарх, між іншим, був у цей час у своїй палаті* (М.Хвильовий. 1, 437).

Вилучення з наведених речень компонентів AdvLoc призводить до яскраво вираженої інформативної недостатності відповідних синтаксичних структур:

1. *Ми вже знову розташувалися...*
2. *... розтаборилась та гнітюча тиша, яка була там лише за цих годин: хворі не сходились, а медичний персонал відпочивав.*
3. *Анарх, між іншим, був у цей час...*

Аналіз цих речень свідчить про те, що буттєво-локативні дієслова, перебуваючи у відповідному синтаксичному оточенні, не здатні повністю реалізувати свої граматичні можливості з різних причин. Відомо, що семантика дієслів **розташуватися, розтаборитися, бути** передбачає існування особи чи предмета в просторі. У реченнях, отриманих експериментальним шляхом, дієслова-предикати не реалізують свого граматичного і семантичного значення, бо із синтаксичних структур вилучений обставинний другорядний член локативного значення. Цей поширювач указує на місце перебування особи чи предмета в просторі. Він із необхідністю заміщає прогнозовану дієсловом позицію, відзначену функцією з обставинним значенням «де?».

Аналізовані дієслова-предикати належать до слів із релятивною семантикою, які для реалізації змісту вимагають залежних від них компонентів у певних граматичних формах (*розташуватися де?, розтаборитися де?*). Такі слова утворюють відкриті позиції і є носіями «активної валентності». А ті слова, що заповнюють відкриті позиції, за термінологією І. Вихованця є їх «валентнісними партнерами». У нашому дослідженні такими «валентнісними партнерами», що заповнюють відкриті позиції буттєво-локативних дієслів, є обставини місця. Граматичний діапазон таких обов'язкових поширювачів у реченні обмежується, як правило, прийменниково-відмінковими, рідше – безпрійменниковими формами іменників і прислівниками.

У художньому мовленні Миколи Хвильового ознака локативності передається кількома значеннєвими модифікаціями: 1) перебування на поверхні чи всередині іншого предмета; 2) знаходження між двома чи кількома просторовими орієнтирами; 3) знаходження в безпосередній близькості від певного просторового орієнтира; 4) розміщення по колу, в центрі якого, знаходиться просторовий орієнтир; 5) розміщення позаду просторового орієнтира; 6) знаходження перед іншим предметом; 7) перебування під відповідним об'єктом чи площиною; 8) особа або предмет знаходиться над відповідним об'єктом, поверхнею, площиною; 9) перебування на місці, де кінчається об'єкт, відносно якого локалізується дія чи стан.

Так, зокрема виразниками значення «перебування на поверхні чи всередині іншого предмета» в ідіолекті Миколи Хвильового виступають такі моделі:

„V+на+ N (loc)”

„V + у (в) + N (loc)”

„V + всередині +N (gen)”.

Значення «на поверхні предмета» у творах Миколи Хвильового найчастіше передається моделлю „V+на+ N (loc)”.Обстежений фактичний матеріал дає право твердити, що найбільш поширеними заповнювачами придієслівної позиції в аналізованій структурі є іменники на позначення обмеженого простору, на яких локалізується діє чи стан. Наприклад: *Із щоденника хворої: «... і стоїть той тихий осінній сум, що буває на одинокому ставку, коли не листя, а золотий дощ злітає з печальної білонової берези, коли глибокою пустелею відходить голубе небо у невідомий дальній димок...» - Але я, власне не про це* (М.Хвильовий. 1, 397); *Темним волохатим силуетом розмістився на сході княжий маєток, тепер – чорний трибунал комуни* (М.Хвильовий. 2. 103); *На вулиці була порожнеча* (М.Хвильовий. 2, 77); *Так, це було на Кавказі, на північному. Недалеко узгір* (М.Хвильовий. 2, 68); *На заході було море* (М.Хвильовий. 2, 74); *Комарівка була на узгір'ї, і з дощок майоріли силуети будівель* (М.Хвильовий. 2, 34); *Раптом спалахнули мовчазні трільйони голубого неба, і тільки темна полоска знаходилася на обрії: туман відпливав на утопічним аеро* (М.Хвильовий. 1. 463).

Використавши процедуру опущення локативного компонента із структури речення, ми визначаємо силу валентних зв'язків предиката. Якщо після опущення обставини місця речення не втрачає значеннєвої завершеності, то еліпсований компонент займає факультативну позицію. Якщо ж процедура опущення призводить до його семантико-структурної неповноти, то локативний поширювач є облігаторним. Заповнюваний критерій, як показало дослідження, у більшості випадків служить чітким засобом розрізнення обов'язковості, необов'язковості функціонування обставини місця при предикатах, виражених буттєво-локативними дієсловами. Порівняймо речення: *Раптом спалахнули мовчазні трільйони голубого неба, і тільки темна полоска знаходилася на обрії: туман*

відпливав на утопічному аеро (М.Хвильовий. 1, 463) – *Раптом спалахнули мовчазні трильйони голубого неба, і тільки темна полоска знаходилася...*

Як бачимо, процедура опущення показала що, дієслово-предикат не може вживатися без правобічного конституента **на обрії**, бо лише в сполученні з ним аналізоване речення має завершену значеннєву структуру і предикат виражає значення «перебування на поверхні».

Обставини місця **на вулиці, на Кавказі, на заході, на узгір'ї** виконують функцію обов'язкового локативного поширювача, бо їх вилучення призводить до семантико-структурної неповноти речення.

Значення «всередині предмета» передає прийменниково-відмінкова форма „V + у (в) + N (loc)”. У цій конструкції при дієсловах зазначеної ЛСГ функцію облігаторного локативного поширювача виконують іменники різної семантики. Наприклад: *Остан недовго прожив у своєму рідному містечкові і недовго втішав свою рідну мамусю цукерками, що ними обіцяв колись нагородувати її* (М.Хвильовий. 2, 248); *Це було в тому лісі, де її батько був лісником* (М.Хвильовий. 1, 316); *У нас у маєтку був байрак, і там реп'яхи* (М.Хвильовий. 1, 153); *З товаришем Огре в тім же домі живе й французженка Фур'є* (М.Хвильовий. 2, 117); **В степу отаборилися** кавалерійські сторожєві загони (М.Хвильовий. 2, 108); *І я бачу: в її очах були дві хруст альні росинки* (М.Хвильовий. 2, 99); *Тоді загін його отаборився в Зеленому Ярку* (М.Хвильовий. 2, 96). *І важко тоді було юнакові жити з своїм загonom у лісі: вовчі загони стежили за кожним його кроком, а люди вже майже не підтримували його* (М.Хвильовий. 2, 96); **У віллі мешкають** два тижні, три, місяць, а то й ціле літо (М.Хвильовий. 2, 42).

Таким чином. *Іван Іванович проти свого бажання опинився в оточенні своїх сюрпризних речей* (М.Хвильовий. 2, 265).

Використавши метод трансформації до нуля [4, 18-23], ми визначаємо силу валентних зв'язків предиката. Наприклад: **У віллі мешкають** два тижні, три, місяць, а то й ціле літо (М.Хвильовий. 2, 42.). Аналізований основний носій валентності **мешкають** лише разом із правобічним поширювачем **у віллі** утворюють завершену у смислового відношенні конструкцію. Цей предикат характеризується обов'язковою правобічною валентністю. Саме дієслово **мешкати** уже зорієнтоване на реалізацію локативних відношень, бо воно включає у своє значення сему «внутрішній простір». Як показало дослідження, правобічний локативний член програмується планом змісту основного носія валентності.

Цей же метод (метод трансформації до нуля) можна застосувати і щодо такого речення: *Тоді загін його отаборився в Зеленому Ярку – Тоді загін його отаборився*. Аналізоване дієслово **отаборився** може виражати значення «перебування всередині іншого предмета» лише в сполученні з обставиною місця **в Зеленому Ярку**. Отже, локативний компонент виступає у ролі облігаторного поширювача.

Структура „V + всередині +N (gen)”, що репрезентує значення «всередині об'єкта», виступає функціональним еквівалентом моделі „V + у (в) + N (loc)”. Наприклад: **Всередині санаторної зони була мертва тиша** (М.Хвильовий. 1, 436); ... **Жив у тому лісі й дід Чорноморець сивий** (М.Хвильовий. 2, 96).

Таким чином, на підставі аналізу конкретного фактичного матеріалу можна констатувати, що всупереч поширеному твердженню про неконструктивний статус обставинних компонентів, аналізовані в статті поширювачі AdvLoc виявляють активну тенденцію до облігаторного вживання у структурі речення.

У художньому мовленні Миколи Хвильового роль носіїв валентності виконують синсемантичні буттєво-локативні дієслова, а функцію валентнісних партнерів – іменники різних ЛСГ: назви просторових об'єктів, місцин, приміщень, конкретних предметів, назви населених пунктів тощо. Обставини місця в аналізованих структурах виступають як поширювачі предикатів, виражених буттєво – локативними дієсловами. Ступінь необхідності правобічного поширювача у семантичній завершеності речення залежить здебільшого від характеру основного носія валентності. Припредикативні члени (локативні компоненти) конкретизують зміст відповідних дієслів-предикатів і забезпечують достатню інформативність речення в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Русский язык /Грамматическое учение о слове/ 3-е издание, испр. –М.: Высш.шк., 1986. – 640с.
2. Грищенко А.П. Форма в синтаксисі// Збірник наукових праць Полтавського державного університету ім. В.Г. Короленка. Серія філологічна. – Полтава, 2001. – Вип.4 (18). – С.3-16.

3. Гулыга Е.В. Автосемантия и синсемантия как признаки смысловой структуры слова // Научный доклад высш.шк.: Филол.науки. – 1967. - № 2. – С. 62-72.
4. Кржижкова Е. Адвербиальная детерминация со значением места и направления (Опыт трансформационного анализа)// Вопросы языкознания. – 1967. - № 2.- С.32-48.
5. Степаненко М.І. Просторові поширювачі у структурі простого речення. – Полтава, 2004. – 462 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Хвильовий М. Вибрані твори: У двох томах. – К.: Дніпро, 1993. – т.2. – 640 с.
2. Хвильовий М. Синій листопад: Повісті. Оповідання. Новели / Упоряд. та авт. передм. і прим. Ю.І.Цеків. – К.: Молодь, 1993. – 416 с.

В статье рассматриваются обстоятельства места в роли обязательных компонентов при предикатах, выраженных бытийно-локативными глаголами.

Ключевые слова: облигаторность, факультативность, обстоятельство места, бытийно-локативные глаголы, предикат, валентность.

This article runs about an adverbial modifier of place in the function of obligatory component of predicates, which are expressed by being-locative verbs.

Key words: valence, obligatory, optionality, adverbial modifier of place, predicative, being-locative verbs.

УДК 811.161.2'367

Ю. Б. Виноградова

ФУНКЦІОНАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ, СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА БУДОВА ТА КОМУНІКАТИВНЕ ЗАВДАННЯ ДЕТЕРМІНАНТНИХ ОБСТАВИН У РЕЧЕННЯХ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО ТЕКСТУ-ДИСКУРСУ

Стаття присвячена дослідженню та аналізу речень текстів офіційно-ділового стилю в українській лінгвістиці на сучасному етапі розвитку: параметри, семантика та функціонування обставинних детермінантів у структурі речень документів. Увага зосереджена на семантико-синтаксичній будові та комунікативному завданні обставино-детермінативних синтаксем.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, обставинний детермінант (поширювач), обставинно-детермінуючі утворення, текст/дискурс офіційно-ділового стилю мовлення.

На вибір та кількість поширювачів речення-висловлювання **офіційно-ділового** стилю мовлення впливають три основні чинники: ділова (типова для сфери ділових відношень) ситуація, валентність предикатів, комунікативне завдання, що регулює реалізацію елементів ділової ситуації.

Кожен компонент висловлювання несе комунікативне навантаження і може входити в тему чи рему висловлювання. Для речень офіційно-ділового стилю характерною є багатоконпонентна (комплексна) рема, де кожен компонент висловлювання є однаково важливим.

Виявлення (аналіз) ділової ситуації як типового процесу із потенційними учасниками (**адресант/адресат**) необхідними для реалізації того чи іншого комунікативного завдання, покладено за основу при розмежуванні двох рівнів створення **висловлювання (речення) офіційно-ділового стилю (Після засідання комісії, прийнято рішення відмовити Іванову І. І. у наданні дострокової пенсії по інвалідності відповідно до пп. 10. п. 1. ст.. 28. Закону України про пенсійне забезпечення [наказ, розпорядження, постанова])**.

Перший рівень виникає у свідомості того, хто пише (**адресанта**) як узагальнене комунікативне завдання (*прошу, прийнято рішення, гарантуємо щось/даємо гарантію на щось, оскаржуємо щось/оскаржуємо чийсь дії*). На —**ершому рівні**” визначається **тема** висловлювання (*прийнято рішення*) і **рема** (*відмовити*), але цієї інформації недостатньо – не вистачає необхідних покликань і уточнень, що дозволяють застосувати відмову до конкретної ситуації, тобто обов’язкових учасників. Така інформація відтворюється за рахунок —**ругого рівня**”, організація висловлювання на рівні **поширювачів**: є вказівка на час винесення рішення – приклад **обставинного детермінанта**: (*після засідання комісії*), характеристика пенсії (*дострокова пенсія по інвалідності*), покликання на чинний документ (*закон*) і обґрунтування відмови (*передбачене чинним документом*).

Зв’язок між комунікативною організацією висловлювання і структурою речення виявляється у комунікативно-маркованих членах речення.

На відміну від інших стилів мовлення важливим є той факт, що обов’язковість **детермінанта (поширювача)** у тексті документа (при описі, аналізі ділової ситуації) набуває іншого статусу. Обов’язковість диктується діловою ситуацією, реальним станом речей у сфері закону (особливо щодо